

МИХАЈЛО КОСТИЋ
ИВАН Б. ПОПОВИЋ

САВИНАЦ

Прилог проучавању термалних рекреатива Шумадије

У пределу Такова, под крајњим југоисточним обронцима Сувобора (864 м), туристичко насеље Савинац је у дну истоименог проширења, секундарне морфотектонске целине под западним ободом Горњо-милановачке котлине.

У подножју узвишења Осоје (567 м) Савинац је изграђен претежно на левој страни Дичине и у њеном проибаљу. Са североистока и истока уздиже се Главица као најзападнија падина знатно више Тодилице (578 м). На падини Главице, у потесу који се зове Савинац, је средишњи део насеља.

Савинац је на приградском положају према Горњем Милановцу (13 км) и наблизо варошице Таково (око 4км). Од града Чачка удаљен је 34 км, а од Београда, у чијој је викенд зони, преко Љига и Горњег Милановца 135 км.

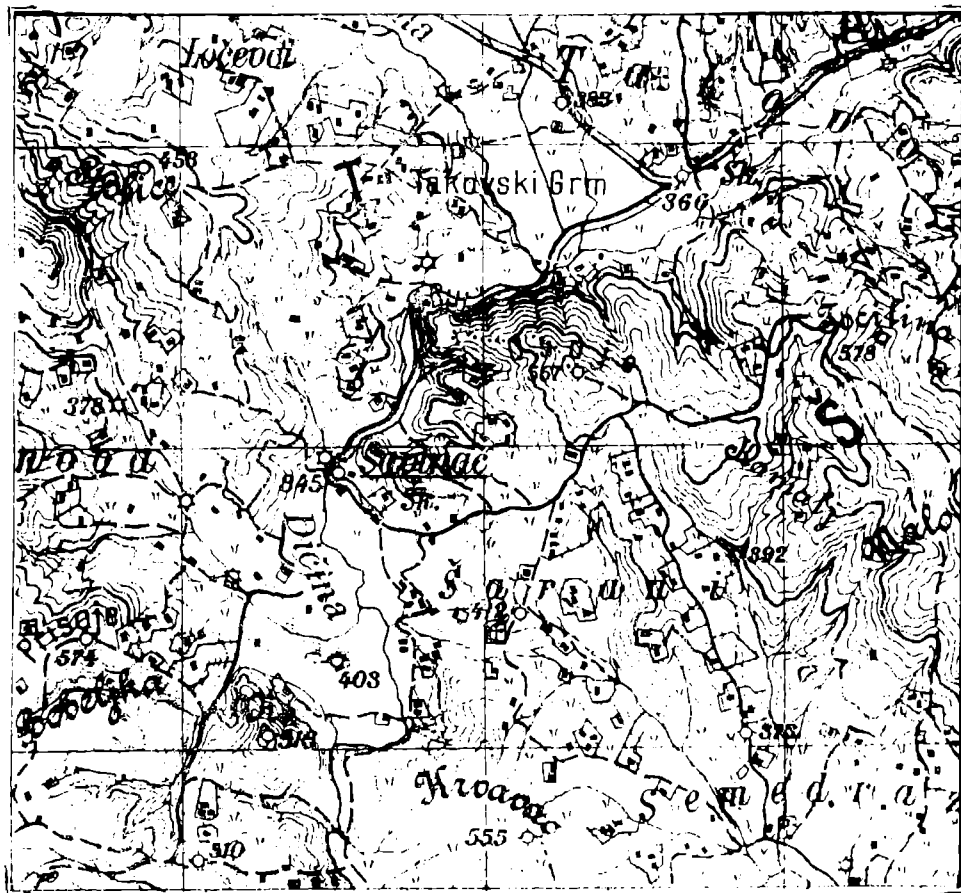
Преко Такова, са раскрснице на регионалном путу Г. Милановац—Бершићи—Г. Бањани, у Савинац се долази и краћим правцем (10 км) асфалтним одвојком у дужини 3,4 км.

ОСОБЕНОСТИ ТЕРМАЛИЗМА

Улога и утицај геотектонске грађе и рељефа. — У геолошкој грађи околине Г. Милановца базу чине серпентинисани перидотити (серпентинити) које карактерише блоковска структура.¹ У сложеној геолошкој грађи заступљени су и хидротермални седименти и магматске стене.

Уз раседну зону местимично су се стварале и млађе силицијске стене, излучене из хидротермалних раствора. Највеће појаве хидротермалне силиције налазе се у селу Шарани, нарочито изнад савиначке цркве.² Код моста на Дичини, у Савинцу, у плавичастим јаче силификованим кречњацима, местимично претвореним у прави метасоматски кварц, постоје сиромашне и спорадичне импрегнације антимонита. Слабе импрегнације антимонита констатоване су на целој површини Осоја. У овом делу таковског терена упадљиво се истиче карактеристична појава — слабије силификовани кречњаци увек садр-

же мање антимонита од јаче силификованих. Овај антимонит је излучен из хидротермалних раствора који су извршили и силификацију. Кречњаци у кориту Дичине код Савинца леже у близини контакта са великом андезитском масом Столица (Лочевци).³

Сл. 1. Размештај Савинца у пределу Такова на сектору села Шарани, у дну истоименог ерозивно-тектонског басена, и поречју Дичине (Размера 1:50.000)

На сектору Савинца вршна су, терцијарним тектонским покретима, многобројна раседања — образовање главне дислокационе линије правца СЗ—ЈИ, са више попречних, бочних раселина, управних на овај правац. Минерални извори Савинац су терма која се налази на попречном, бочном, раседу. Они се јављају на раселини, која пролази кроз тријаске кречњаке и која је омогућила продирање топлих вода.⁴ Раседна зона уклапа велику и дубоку структуру, коју индицирају Врњачка Бања, затим Сирча, Горња Тречча, Млаковац и даље Мионица. Од Белашовичко-мионичког тектонског рова, и даље на север у Панонском басену, настају минералне воде панонског типа.⁵

Савинац је у области познатој по термалном сеизмизму. У централној Србији у региону 8⁰ сеизмичког интензитета међународне Mercalli-Cancani-Siebergovoj (MCS) скали је цела територија општине Горњи Милановац.⁶ По томе, Савинац је у изразитом сеизмичком подручју. У том погледу, од интереса су запажања М. С. Филиповића (1960) да је у селу Горњи Бањани, које се раније звало Бањани, све до пре неколико деценија била заиста топла бања по којој се прозвало село. Ова бања у Бањанима се изгубила приликом земљотреса.⁷

Подручје Савинца, по комплексима природно-биогеографског карактера, припада класичним шумадијским питомим пределима са ниским брдима, средњим побрђем и нижим планинама.⁸

У савиначком ерозивно-тектонском басену, рељеф обликују раседни одсеци и терасна пластика. Изражени су и санирани ерозивни терени. Израдом рустикалних зидова и попречних преграда на бујичном земљишту, упоредо са пошумљавањем, спречена је ерозија тла и регулисане бујице.

Раритетне појаве и хидролошка својства термоминералних вода. — Као углавном цела Шумадија и околина Г. Милановца је позната по релативном богатству у минералним и термоминералним водама. Оно је обрнуто пропорцијално са сиромаштвом у подземним водама на тој територији.⁹ По Р. Илићу (1983) и укупни специфични отицај, а посебно његов стабилни део, показују да је Колубарско-шумадијски хидролошки рејон сиромашан водом.¹⁰ Међутим, како је то већ истакнуто, ако би се на карти уцртали сви извори термалних вода око Г. Милановца (у самом граду не постоји никакав лековити извор), стекао би се утисак, да у овом подручју постоји прави балнеолошки басен, у чијем се центру налази Г. Милановац.¹¹

Међу свим изворима ових термалних вода, најбројнији су и најиздашнији изворишта Савинац. Налазе се поред водотока Дичине и у њему, наблизо моста бана Матковића.

Термални извори се јављају на контакту кречњака и хидротермално измењених стена вулканогеног порекла. Хидрогеолошке колекторе чине банковити кречњаци и вулканогени пирокластити. Долинско дно Дичине изграђено је од алувијалног наноса чије изданске воде имају хидрауличку везу са изданима које се налазе у кречњацима и пирокластитима. С обзиром да се термални извори налазе у кориту реке Дичине, приобаљу и на тектонској линији која разлама кречњаке, постоји мешање термалних вода и са површинским и са изданским водама које су формиране у кречњацима, пирокластитима и алувијалним наслагама.¹²

Савиначке термалне воде лоциране су и у самој реци Дичини, јер су саме те минералне воде користиле исти систем тектонских структура пењући се ка површини, као и површинске воде. Међутим, мешање са овим последњим уствари је релативно мало, нашта указује и околност да су многе воде „шумадијског типа“ показивале исте или сличне хемијске карактеристике још пре истраживања и бушења, иако се често радило о сасвим slabим изворима и барицама лоцира-

ним непосредно поред текућих вода.¹³ Ове минералне воде, избијајући на површину, задржавају своје основне хемијске и геохемијске, па самим тим и генетске карактеристике.¹⁴

Савинац представља изразито разбијено извориште, на релативно великом простору, са сложенем издани. Обални, главни термоминерални извори су: Светиња, у преграђеном делу корита Дичине ка левој обали, и Млачац под раседним одсеком на десној страни Дичине. Светиња је гасни улазни извор, чија се вода појављује са мехурима од којих се повремено запањује. Млачац, који је пре уређења обале избијао само тридесетак сантиметара изнад речног нивоа Дичине, је углавном пукотинског типа. Приобалне термалне појаве, низводно од извора Светиња, чине два слаба млазна извора. У приобаљу на десној страни Дичине, у алувијалном наносу дебљине око 3 м, је један бунар ($t=17$ до 18°C) у благо нагнутој термалној издани. Она је поврх хидротермално умногоне измењене стенске масе познате као „сатрулела” стена. У кориту Дичине је извориште „Кисела вода”, 50 м узводно од извора Млачац, на око 1,5 м од десне обале. Када се, пре делимичног преграђивања корита Дичине и уређења приобаља на десној страни, речна вода могла одвраћати, видело се да овај извор избија у млазу. Од 1981. године овај извор, за чију се воду говорило да има пријатан укус као Буковичка кисела вода, припада категорији раритетних природних термалних подводних извора.¹⁵

Ранијим проучавањима у резултатима објављених радова обрађивани су термални циновски лонци, али као секундарне појаве. По њима је нарочито познат Градашнички рејон на сектору села Градашнице, удаљен око 5 км од Пирота. Током лета Градашничка река добија воду само од издашнијих термалних извора која испуњује циновске лонце. Међутим, право термално извориште у циновском лонцу је савиначка Светиња или Савинац. Ово извориште чине два близна циновска лонца. Оно је на силификованој кречњачкој избочини која се издиже изнад речног нивоа Дичине. Ово је заиста врло редак, можда јединствен пример не само термалних циновских лонаца, већ ових морфолошких облика уопште. То су два вертикална дубља отвора, готово потпуно углачаних страна, међу собом растављена уском пречагом. Дичина их плави једино за време изузетно високог водостања. Због „чудног” појављивања и велике лековитости, терме Савинца биле су познате у народу и високо цењене од давнина.¹⁶

Термална врела Савинца су знатне водоиздашности. Млачац ($t=19$ до 20°C), после уређења изворишта, има устаљену издашност од 8 l/sec, а Светиња ($t=21^{\circ}\text{C}$), после делимичног преграђивања корита Дичине, укупно око 12 l/sec. Отока Млаца је спроведена и у мали термални купалишни базен из кога, кроз гвоздене цеви, утиче у Дичину. Некаптирана изливна вода Светиње гравитационо отиче у Дичину, у којој се извориште доскоро налазило на силификованој кречњачкој избочини изнад речног нивоа.¹⁷

Хемизам и основна функционална вредност савиначких минералних вода. — Хемијски састав савиначких минералних вода карактеришу бројни макро и микро елементи.

Међу макро елементима од лсковитих компонената заступљен је калцијум, а лековите микро елементе чине: благо повећани садржаји калијума, литијума, рубидијума, странцијума, баријума, бабра, флуора и мангана као и упадљиво повећани садржаји фосфора и цезијума. Ови елементи представљају основну карактеристику лековитости савиначке минералне воде.¹⁸

По М. Арсенијевићу (1969) извор Млачац има 721 mg/l, а извор Светиња 746 mg/l соли. На основу анјонског састава, имајући у виду главне састојке, термалне воде из Савинца су хидрокарбонатно-сулфатне. Катјонски састав карактерише ове воде као магнезијско-калцијске (Млачац) и калцијско-магнезијске (Светиња). Оваква засољеност даје овим топлим водама обележје пресних вода. Међутим, запажа се пораст количине сулфатног јона и обогаћивање у неким другим састојцима и микроелементима.¹⁹ Исти аутор је на основу релативне границе садржаја Cs у ‰ mgекv (0,0171) уврстио ову терму у „цезијумове минералне воде (Србије)“ са 0,0170 ‰ mgекv (0,0301% минерализације). Сем Савинца, у цезијумове минералне воде у Србији уврћене су још једино Матарушка Бања, Горња Тречча и Млаковац.²⁰

С обзиром на вредност рН који износи 7,3 (тврдоће 24,33^d) ова вода може се окарактерисати као неутрална са тенденцијом ка слабо алкалној, па она не може да утиче на киселост у организму у позитивном или негативном смислу.²¹

Досадашњим испитивањима обухваћено је више извора у ужем и ширем подручју Савинца у којима се радиоактивност креће од 6—22 емана/литар (Bq/l 22,2—96,2). Сама минерална вода „Савинац“ даје 8 емана (Bq/l 29,6), из чега произилази да је она благо радиоактивна²²

И ултрамикроелементи (урац, радијум, торијум, цезијум и др.), како то с правом истичу неки аутори, имају важну биокаталитичку улогу те се називају и „неорганским витаминима“. Микро и ултрамикроелементи припадају заштитним материјама и заједно са биокатализаторима неопходни су за развитац људског организма (за изградњу ћелија, ради одржавања осмотског притиска, као катализатори, за рад и раст организма, ради активирања неких фермената итд.).²³

На извор Светиња долазио се да се купањем (посипањем тела) лече понајвише кожна обољења. У новије време ова лековита вода се унеколико захвата за кућно лечење органа за варење а одржава се једино традиционално култно купање. Као права бањски вода користи се само термоминерална вода извора Млачац. Пијењем се лече стомачне (гастритис и др.) купањем реуматичне и друге болести, а замивањем очна обољења.

ПОСЕБНЕ АМБИЈЕНТАЛНЕ ПОГОДНОСТИ

Климатске прилике. — Особености регионалног климата у подручју Г. Милановца и микроклиматске прилике у рејону Савинца су посебне, али такође значајне амбијенталне погодности.

Са гледишта медицинске биоклиматологије, за познавање бора-вишних услова, веома су важни резултати истраживања С. Зарића (1972). По подацима које је он објавио, температурни прелаз од зиме ка лету спорији је од прелаза лета ка зими, док је јесен нешто топлија од пролећа (средња сезонска температура јесени је $10,5^{\circ}\text{C}$, а пролећа $9,9^{\circ}\text{C}$). Средње годишње колебање температуре износи $22,4^{\circ}\text{C}$, а средња годишња температура има вредност од $9,8^{\circ}\text{C}$. Ови подаци указују на температурне карактеристике својствене поднебљима умерено континенталне климе. Највишу средње апсолутну максималну температуру у периоду 1931—1960. године имао је август са $35,0^{\circ}\text{C}$, а најнижу јануар, $13,0^{\circ}\text{C}$. Најнижу средње апсолутну температуру имао је јануар — 18°C , а највишу август, $6,8^{\circ}\text{C}$. „Умерена дневна температура у летњој сезони, са свежијим вечерима и ноћима, као и стални принос свежег ваздуха, представљају веома важну повољну компоненту климатских услова Г. Милановца за лечење срчаних болесника (нарочито после прељезаног инфаркта), затим асматицара, хроничних бронхитиса, хроничних али стабилованих специфичних обољења старијих особа, изнурених, реконвалесцената и лаких неуротичара, који не подносе високу температуру”. Средње дневно трајање сунчевог сјаја у летњим месецима износи — у јулу 9,5 и августу 9,1 час, што представља високу вредност. У Г. Милановцу нема честих магли. Средњи број дана са маглом је само 44 дана.²⁴

У Г. Милановцу преовлађују врло слаби северни ветрови (са честином 185‰), а затим северозападни (8‰) и југоисточни (67‰). Међутим, врло карактеристична појава је веома велики проценат (скоро 50%) учесталости тишина у овом крају. Њихова појава је највећа у јесен а нарочито у септембру, а најмања у пролеће. Максималну брзину имају југоисточни, јужни и југозападни ветрови (са по $20,7\text{ м/с}$).²⁵

По поменутом аутору, у Г. Милановцу се просечно годишње излучи 762 мм падавина, али са малим разликама између најкишовитијег доба — лета (216 мм) и најсувљег — зиме (164 мм). Међутим, и поред овако високог просека због струјања ваздушних маса и скоро сталног поветарца, ове падавине немају иско нарочито неповољно дејство на људски организам. Период са појавом снега у Г. Милановцу (332 м н. в.) у просеку траје 135 дана, а са снежним покривачем 121 дан. Апсолутно максимална висина снежног покривача износи 74 цм . Појава снега у погледу здравља је такође важан климатски фактор, јер је он један од услова за чистији и свежији ваздух.²⁶

Биоклиматска својства поднебља Савинца (350 м н. в.), по мезо и нарочито микроклиматским особинама, још су повољнија. Овај термални рекреатив на заклоњеном, заветринском положају, има жупске карактеристике микроклимата. У односу на предео Такова, у боравишном простору Савинца осунчање је још већег трајања, а утицаји термоклиматизма изразитији. На појединим терасама, степенасто нивелираног окућја око викендице горњомилановачког адвоката Милутина Миловановића, на десној страни Дичине наблизо извора Млачац, могуће је сунчање готово целог дана,

Ублажујући термоклиматски утицаји у савиначком приобаљу Дичине су израженијег дејства на приземни ваздух, јер се са некаприраних извора термалне воде непрекидно разливају, протичући и кроз омањи отворени термални базен. Удружени термализам и климатизам Савинца од посебног су значаја и за психофизичку рекреацију.²⁷

Амбијентални катови. — У амбијенталној целини Савинца посебним обележјем истичу се: оквирни — у побрђу, средишњи — у дну Савиначког басена и приобални кат у поречју Дичине.

Као што је познато, данас Шумадија у погледу шумовитости, дели судбину читаве Србије ван покрајина. По прилици само једна петина њене територије је под очуваним шумама. То значи да су, за само два људска века у Шумадији просечене и девастиране шуме на око 60% њене територије, дакле више од половине њених шума.²⁸

Насупрот таквој обешумљености Шумадије, побрђе око термалне зоне Савинца, на великом делу, је обрасло шумама доброг узгоја и састава.

Године 1956. извршено је, у приступу преуређења простора, прво организовано пошумљавање ерозивног тла. Тада је у побрђу Кравац (556 м) отпочело и до средине 1963. године трајало засађивање листопадних шума, у којима су најзаступљенији граб и цер. Године 1963. засађене су и прве шуме на Трештенику, такође на јужном побрђу. То су четинарске саднице са преовлађујућим црним и белим бором. У току 1964—1965. године у подножју Трештеника (потеси Бабин поток и Росуља) сађене су багремове и церове саднице. Ревитализација Трештеника настављена је од 1965. континуираним пошумљавањем све до 1975. године. Вршило се искључиво са садницама црног и белог бора. Пошумљавање је вршено са садњом у просеку 5000 садница по једном хектару ерозивног тла. На теренима Осоја, а понајвише на Главици заступљене су састојине лишћара: граб, храст, цер, а затим поједине скупине четинара са којима су изукрштени багремови.

С обзиром да ефикасност филтрације приземних слојева ваздуха код шумских врста варира од 50—80%, у зависности од врсте, густине и распореда дрвећа, при чему од четинарских врста истичу се све врсте борова и смрча,²⁹ шумска вегетација оквирног побрђа, у боравишном туризму, има поглавито рекреативну функцију. У савременим социјално-економским променама Савинца и суседних сеоских насеља и аграрном уређивању „викенд поседа“, преусмеравање се врши ка рекреативној пољопривреди.

У периоду 1967—1975. године извршено је, на већим површинама, и затрављивање ерозивног тла и на друштвеном и на приватном земљишту. Уз жбунасту вегетацију, овај травни покривач је „ишаран“ мноштвом разноврсног планинског цветног биља. Тиме су створени услови за ливадску и багремову испашу пчела. Допремљене су поједине скупине пчелињих кошница. Најбројнија је изнад старе воденице на друштвеном земљишту. Од 1972. године у згради воденице, која је радила на води јаза изведеног из Дичине, обавља се припремање и

цеђење квалитетног меда. У дугим редовима кошнице су постављене на десној страни Савиначког проширења. Њихов власник Ж и в о р а д Р и с т а н о в и ћ из Г. Милановца међу савиначким пчеларима, познат је по експерименталном раду, за који је добијао многе награде и признања.

У амбијенталном кату оквирног побрђа, по шумским пропланцима, размножена је перната и ситна дивљач. Организовани одстрел врши се преко ловачких друштава.

У околини Г. Милановца од 1975. године организовано ловство стекло је изразитији значај. Вршена су пребројавања дивљачи, изградња нових објеката, уношење дивљачи и др.³⁰ По ловном туризму, Савинац је већ шире познат.

Средишни кат, у дну савиначког басена, је урбано најсадржајнији и туристички најатрактивнији. Сем природних мотива у насељу, где су у композицији вегетације мада она још није уређена на принципу пејзажне архитектуре, заступљени и платани као и орах, усредсређена су и гласовита културна добра.

Одлуком, коју је донела Скупштина Социјалистичке Републике Србије, од 28. јуна 1983. године утврђено је да су „непокретна културна добра од великог значаја” споменици културе: црква и собрашица у Савинцу.³¹ По томе, ова културна добра су трансфункционална или супрафункционална.

За живописни амбијентални садржај природних мотива у поречју Дичине од посебног значаја је и споменути споменик природе: близни циновски лонци на кречњачкој избочини изнад термалног изворишта Светиња. По овом објекту извајаном руком природе, Савинац се истиче и својом курioзитетном естетском функцијом.

Са савиначким буком и архитектонским делима од великог културног значаја, природни и антропогени мотиви Савинца делују као нераздејна целина. Они се изражавају као покретачи туристичких кретања.³²

Привлачности боравка у Савинцу доприноси и могућност спортског риболова на Дичини. То је од нарочитог значаја, јер риболов у многим природним водотоцима је без будућности. Већ осамдесетих година у двадесетак мањих река, веома загађених, риба уопште није било. Због таквог стања наших водотока риболов са река пренет је на гајње у великим рибњацима.³³

Водоток Дичине, насупрот бројним мањим рекама које су претворене у колекторе отпадних вода, са чистом водом има више услова за повољан развој спортског рибарства. Просечна ширина реке је 5 м, а дубина око 0,5 м. Брзина воде је средња, са мањим брзацима, падовима, погдегде стењем. Вода је планински бистра, али се доста лако замућује и врло брзо — истога дана — избистрава. У овој реци, поред осталих хидробиолошких услова, постоје веома повољне могућности за развој и размножавање салмонида, а пре свега поточне паструмке.³⁴

Рибљи фонд Дичине показује да ова река припада мренској категорији. У њој је најбројнија кркуша. Поред тога, има клена, скобаља и мрене, са пратћим врстама сигне беле рибе.³⁵ На сектору савиначких терми, где у речној води Дичине преовлађује хидротермални

раствор више температуре, хидробиолошки услови су оптимални за развој поменутих врста риба. Под савиначким буком, кркуше се окупљају у ројевима те се лако лове и у крупнијим примерцима.

Треба истаћи и то, да се вода Дичине, која је водоток термалног карактера, користи и за заливање аграрних култура. Таковци све чешће користе могућности заливања из Дичине и после жетве пшенице сеју силажни кукуруз или купус. Приход од друге жетве чак је и уноснији.³⁶

Непосредна околина Савинца, као умногоме и читав предео Такова, познати су по значајним културно-историјским споменицима. По томе, Савинац је не само привлачно излетиште, бањско место и рекреативно боравиште, већ и туристичко исходиште. Од посебног су значаја: „Просторни меморијални споменик Таковски грм“ и „Црква брвнара“ у Такову.

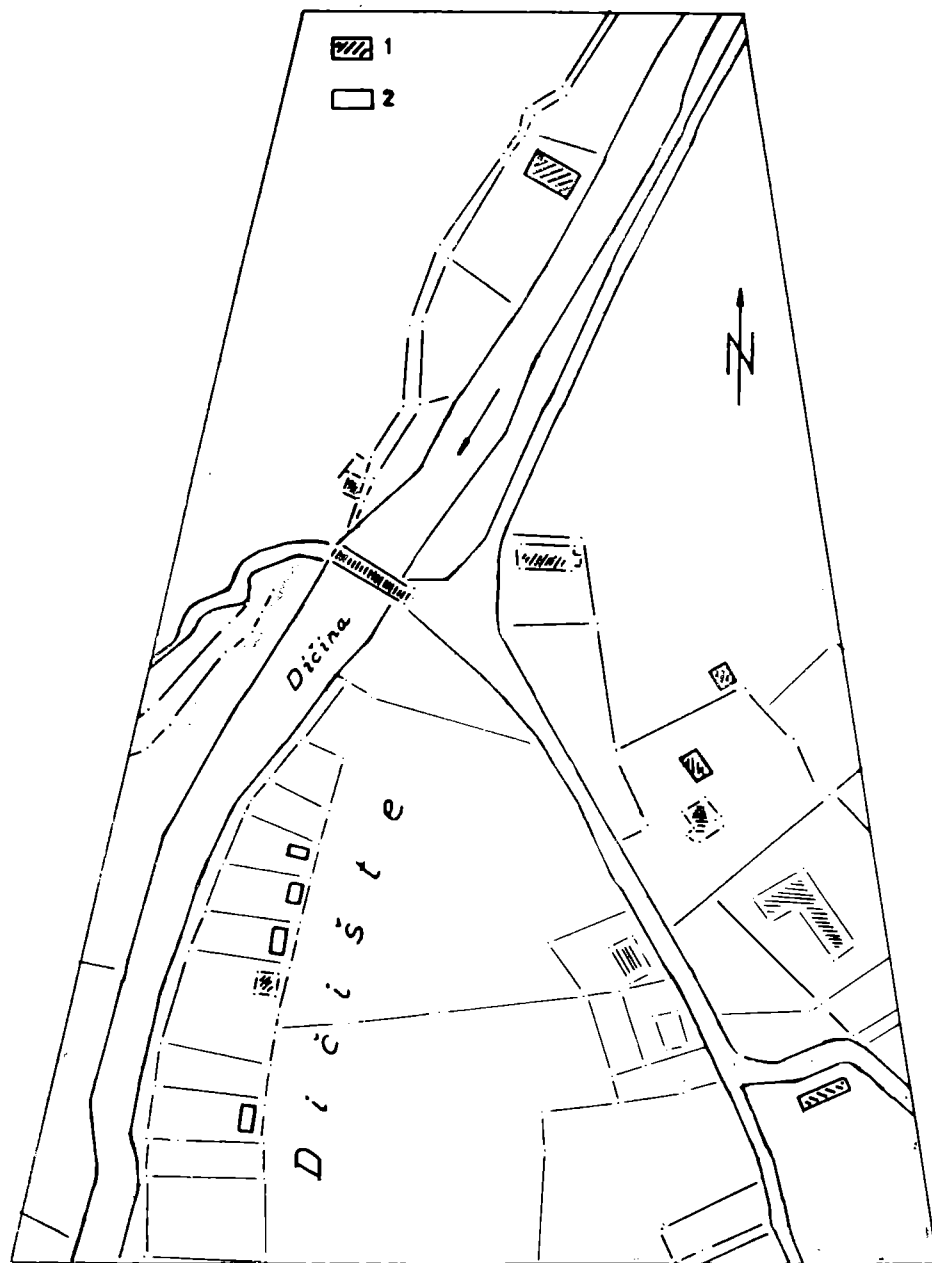
Меморијални споменик Таковски грм обухвата део подручја села Таково кас меморијални природни споменик, јер је ту 11. 4. 1815. године одржан договор народних првака Србије и донесена одлука о дизању другог српског устанка за чијег је вођу изабран Милош Обреновић. На заштићеној површини налазе се 8 стабала храста лужњака који потичу из тог времена. Стабло храста „Таковски грм“ по коме је побрђе добило име и под којим се одржао састанак, због старости је посечено, а његови се пањевци чувају у цркви у Милановцу. Просторна величина износи 1030 ха. Акт о заштити режима 2 усвојен је 1972. године.³⁷

Црква брвнара у Такову је споменик културе. У Закључцима о проучавању, заштити и коришћењу споменика народног градитељства и других етнографских добара у СР Србији, које је донела Скупштина СР Србије 29. децембра 1978. године, ова црква брвнара је назначена као један од укупно 12 објеката народног градитељства од изузетног значаја.³⁸

ПОРЕКЛО И ФУНКЦИОНАЛНИ РАЗВОЈ ЛОКАЛИТЕТА

Искоришћавање термоминералних вода Савинца, у верској медицини, свакако је давнашњег порекла. И нека предања о прошлости села Шарани, које је одржавало стариначко становништво, као и извесни археолошки налази, указују на палеобалканско порекло. Љ. Н. Вукашиновић (1901) забележио је предање по коме је име селу Шарани дошло од Шарене Вароши, која се у старини налазила на висоравни при ушћу речице Дреновице у Дичину. „Трагови те вароши су остаци прастарих гробова, калдрме, опиљци од гвожђа, ливнице, шљаке и др.“³⁹

У српском етничком супстрату, термално-култну функцију изражавао је средњовековни храм св. Ђорђа. Ово црквиште било је на брду Чукари. Интересантно је спомнути, да су и неки савиначки родови славили св. Ђорђа. И надгробна капела породице бана Матковића из 1935. године, посвећена је св. Ђорђу.⁴⁰

Сл. 2. Ситуациони план средишњег дела Савинца. 1. Објекти изграђени до 1976. г., 2. Објекти подигнути од 1976—1984. године (Размера 1:2500; Урађено са плана Општинске Геодетске Управе Г. Милановац)

Чињеница да је Савинац имао храм св. Ђорђа победоносца (добра над злим — лековитих вода над болешћу), чији се култ и на неколиким другим термалним водама Србије поштује од XI века све до данас (нпр. Сирчанске Бања, Биоштанска Бања, Сокобања) доказ је давнашње високе улоге термално-култне функције.⁴¹ Многовековни термални култ св. Ђорђа, у симбиози природњачког и сакралног, изградњом цркве св. Саве, потиснут је и замењен култом другог, у прошлости такође знаменитог светитеља, а од краја XVI века после спаљивања Савиних мошти 1594. г. од Синан-паше на Врачару код Београда, са печатом мучеништва ојачаним култом.⁴² Отуда је Савино име оставило дубоко трага не само у давању личних имена него и у топономастици, односно у означавању имена места.⁴³ Међутим, лековити извори у основи одржали су све до данас своју првобитну термално-култну функцију.

Из натписа који је уклесан на плочи од црвенкастог мермера, изнад врата на јужној фасади, види се да је црква св. Саве подигнута 1819. године, а обновљена 1860. Њен ктитор кнез Милош Обреновић је цркву посветио својој супрузи — кнегињи Љубици. За владе кнеза Милоша дошло је до обнављања већег броја цркава и до појачаног ширења и развоја култа св. Саве. Због тога је и ова црква подигнута у знамењу култа св. Саве. Читава црква је уствари капела у којој се чувају мошти бројних припадника двеју угледних породица XIX века Обреновића и Вукомановића.⁴⁴ Црква „Свјати Сава Архиепископ Србски“ је сазидана као „мирска“.⁴⁵ То је један од преко 40 храмова (10% од свих православних цркава код нас) посвећених Сави у Југославији.⁴⁶

По казивању предеоног становништва кнез Милош је ову своју задужбину саградио на Савинцу и посветио кнегињи Љубици, јер је своју будућу супругу упознао на извору „Млачац“ док је прала рубље. Ово предање може бити тачно, јер се термална вода Млачца поодавно искоришћује за прање и бељење рубља и та практично-примењена функција, укључујући и прање посуђа, још се унеколико одржава.

Иконостас цркве св. Саве је рађен од дрвета, а поједини делови су богато украшени дуборезом. У општем концепту и извођењу украсних елемената на иконостасу преовлађују утицаји закаслелог барока. То се може рећи и за иконе, нарочито за престоне, код којих је до пуног изражаја дошла тежња мајстора да транспонује обиље разноврсних орнамената, веома прецизно и помно изведених.⁴⁷ У целини узевши, архитектура иконостаса представља складну, једноставну и врло пријатну ликовну целину, у којој иконописане представе ликовна и фигура светитеља сачињавају главне акценте. Све дуборезне творевине изведене су у дубоком рељефу и обојене златом и сребром. Сликана орнаментика дата је у разнобојним комбинацијама, у којима преовлађују црвени, зелени, плави и окер тонови.⁴⁸

Као вредан споменик културе, цркву у Савинцу често посећују и ђачке екскурзије. При разгледању цркве, ученицима се одржава предавање о улози и значају овог и других културно-историјских спо-

меника у околини. По својим симболима, естетској и другим туристичким вредностима, које делују на генерације представљајући у садашњости прошлост и будућност, Савинац — задужбина Обреновића је као споменик умногоне заиста трансфункционалан или супрафункционалан.⁴⁹

Према „Књизи утисака“ Цркве Савиначке, ђачке екскурзије долазе аутобусима из градова Војводине (Нови Сад, Рума, Сремска Митровица, Панчево) и многих места са ужег подручја Србије (Шапца, Пожаревца, Смедерева и др.). По томе, културно-образовна функција Савинца својом гравитацијом превазилази територију Шумадије. Она обухвата умногоне уже подручје Србије и АП Војводину.

У Савинцу покрај цркве постоје два „чардака“, очувани представници народне фолклорне архитектуре. Ту је пред балкански рат (1912) било дванаест чардака, саграђених од брвана. Служили су смештају оних који долазе цркви и њихових ствари и у њима власници су примали и чапћавали приликом великих празника своје сроднике и пријатеље, који су долазили цркви.⁵⁰

По М. С. Ф и л и п о в и ћ у (1950) један савиначки данашњи чардак је кнеза Милоша а други рода Петровића. Остали чардаци на Савинцу су били својина родова: Матковића, Маркљевића, Баралића, Јовановића, Ковачевића и др. Чардаци, колибе или собрашице подизани су на црквеној или манастирској земљи, али они сами нису били црквена односно манастирска својина. Цркве или манастири су допуштали да се те зграде подижу на њиховој земљи, јер су од тога имали знатне посредне користи.⁵¹

До пред балкански рат (1912) једним чардаком код цркве на Савинцу служиле су се све куће рода чији је био чардак, а на појединим чардацима могло се је сместити и до 50 лица. Пред балкански рат учестало је дељење задруга па су, поред осталог, делили тада и чардаке на тај начин да су их расклапали па делили грађу и употребљавали за друге потребе. Само су Петровићи из Дреновс сачували свој чардак.⁵²

Чардаци на Савинцу подигнути су вероватно у време обнове цркве око 1860. године. И један и други чардак грађени су на спрат, а постављени су на косом терену, тако да висина темеља није свуда иста. Основа чардака је непотпуни правоугаоник. Кров је четвороводан, без димњака, са отвором за одвод дима „бацом“. Горњи спрат, соба на спрату је мало избачена, истурена, је у виду диванхане код старих градских кућа. Чардак који је сада својина цркве нема „диванхану“ а на спрат се пело директно споља.⁵³

Чињеница да је на Савинцу било читаво мало насеље чардака, можда највише на једном месту у Шумадији, указује да су служили и за прихватање многих посетилаца који су обављали култна купања на извору „Светиња“. По томе, ови су чардаци-брвнаре имали и функцију кућа за одмор те се може рећи да је прва фаза термалног туризма на Савинцу отпочела од шездесетих година XIX века и трајала све до првог светског рата.

О условљености и прожимању бањске саборске са термалнокултном и лечилишном функцијом, у споју природњачког и сакралног мита, писало је више аутора. Њихова запажања доприносе сагледавању функционалних веза и односа и токова генетског термализма те се, у нужном осврту, унеколико износе у даљем тексту.

Први је термоминерални извор „Светињу“, и прилике у вези са њим описао Вук Караџић који је посетио Савинац 1820. године. Он најпре истиче, да је на Савинцу, на левом брегу Дичине, „на врло романтичком мјесту“ кнез Милош сазидао „прекрасну“ нову цркву. „И ова црква има кубе, и сва је од камена срезана, какогођ да је од сира. Баш пред црквом преко све Дичине има једна стијена, прско које вода претјече, а она на много мјеста остаје сува виша воде; и на лијевој страни (од цркве) у Дичини из те стијене извире извор Савинац, и тако избија кључ, да би могла мала воденичица мљети. А по оном камењу, по води, стоје рупе, (ђекоје), као стопе човечије и различни други животиња; и људи ондашњи приповиједају, да је онуда ишао свети Саво (па му се и сад стопе знаду), и ону воду својом чудотворном штаком из камена извео; и зато сваке младе неђеље долази на ту воду из околних села мноштво народа, особито жена и ђвојака, те се умивају и пију воду; кажу да многи бацају и паре у онај извор“.⁵⁴

Бањска купања на извору „Светиња“, допуњујући Вуков опис, нарочито истиче М. Ђ. Милићсвић (1876). „Пошто Дичина изиђе из теснаца који траје од утока Лесковице до цркве Савинца, ту у њеном кориту избија из камена врело млаке воде, које се зове Савинац. На ту воду долази многи народ те се купа од грознице и других немоћи“. Због врела млаке воде, које избија „у сред рече Дичине“ и које народ зове Савинац, и црква се зове: на Савинцу.⁵⁵

Све поменуте и друге појаве је исцрпно приказао М. С. Филиповић (1972). Он истиче да је у пределу Таково највише позната и посећена „Светиња“ на Савинцу: два јака извора у самом кориту рске Дичине, од којих један при обали. По предању, ту је долазио св. Сава, па су извори њему посвећени и по томе се и земљиште око тих извора прозвало Савинац, а доцније се тако прозвала и „варошица“ која је ту основана. У стенама око воде су рупе за које се верује да су отисци од ногу коња на ком је дошао св. Саво.⁵⁶ Ова легенда се одржала до данас, с тим што се за близне циновске лонце казује да су то „копите“ коња св. Саве.

„Био је обичај да жене долазе ‚младим данима‘ да се купају, а после купања су бацале у извор сребрни новац. Особито су се купале ноћу уочи младе недеље. Неки болесници дођу увече уочи младе недеље, буду у цркви на служби, спавају у црквеној кући, купају се голи ноћу и изјутра у недељу присуствују служби у цркви. Неки опет купају се пре и после службе. Спавају и у групама код воде и око цркве. После купања или умивања у воду се бацају новци и цвеће. Највише је посета тим изворима о ‚вашару‘ и тада црквњак изнад извора начини колибу од грања у којој се жене купају голе и дању“.⁵⁷

Култна купања и умивања о сабору одржавају се и данас. Тада се извор „Светиња“ ограда од прућа се уклања. Да би се олакшао приступ извору „Светиња“, о младој недељи 1981. године, у кориту Дичине извршено је делимично преграђивање. На око 2/3 ширине корита направљена је преграда висине 25—30 см и ширине око 10 см.

Одржавање саборских култних купања до у наше дане је реликтна појава, на многим другим термалним култиштима већ потпуно ишчезла. Треба истаћи да ова традиционална култна купања, као прежици архаичних обичаја, по нским ауторима „представљају посебну врсту споменика“.⁵⁸

С обзиром да је савиначки сабор од интереса и за познавање туристичких кретања, указује се и на нека његова интересантна обележја. По М. С. Филиповићу (1972) „најзначајнији вашар међу онима који се држе код цркве је вашар или сабор на Савинцу у прву младу недељу по Петрову дану. Тај сабор се држи откако је 1860. обновљена црква на Савинцу. Већа посета је и услед тога што тада на Савинац долазе и многи који траже лека или помоћи на изворима на Савинцу, који се сматрају лековитим. Долазе пешке, чезама, фијакерима, аутобусима. На тај сабор долази свет чак из Колубаре, Драгачева, Груже и Јасенице. Раније се долазило и у већем броју него сада (мада и сада буде много света) па је по томе постала пословица „љуља ко на Савинцу“.⁵⁹

Одређивање савиначког сабора као искључиво црквеног није поуздано. И овај „вашар“ свакако води порекло од „бањских сабора“ као и традиционални бањски сабор у Сврачковај Бањи. И по тврђењу Радојка Миловановића и других мештана, у Савинцу се о младој недељи „одвајкада одржава чувени вашар“. У односу на „младину“ ваља нагласити да се у народном веровању придавао изузетан значај младом Месецу, од којег се сматрало да зависи сваки напредак, а посебно се истицао његов утицај на раст усева. Понекад се у обичајима изражавала идентификација људског живота са Месечевим менама, а често се прародитељ људскога рода поистовећивао са Месецом, како се види из назива отац, дед или Адам, који се давао Месецу у Пољској, у Русији, Украјини и код Јужних Словена.⁶⁰

*

Премда се у Савинцу зачетак центра заједнице села Шарана и Дренове јавио у осмој деценији прошлога века, изразитији насеобински развој отпочео је тек тридесетих година нашег века.

По М. С. Филиповићу (1949) до 1890. године у Савинцу су биле само црква, црквена кућа и општина. Те године саграђена је стара школа.⁶¹ Израз „црквена кућа“ односи се свакако на стари црквени (свештенички) дом који се налазио приближно на месту садашњег парохијског дома. Године 1896. подигнута је кућа за пароха. Осим ових објеката у Савинцу пре првог светског рата постојала је још само кућа Луке Новаковића⁶² и две стално настањене куће рода Милетића.

Пређашњи црквени дом, као стара кућа, користио се до пролећа 1933. године. Тада је бан Д М а т к о в и ћ издејствовао пребацивање камених блокова, са рушевине зграде Александра Обреновића (наблизо Таковског грма) у Такову, до поткрај Савиначке цркве. Од њих су исте године постављени темељи садашњег парохијског дома који је убрзо саграђен. Од пренетих камених блокова урађен је и темељ а затим закровљена зграда трепезарије украј старе школе.

На бочном зиду трепезарије постављене су две спомен-плоче. Њихови натписи, по нашем препису, су следећи: Ова ђачка трепезарија водовод и пут за Савинац подигнути су 1933 год. заслугом и личним пожртвовањем Добрице Матковића бана Дунавске бановине; Захвални грађани и омладина савиначке општине 1934. Текст другог натписа гласи: У овој згради била је у октобру и новембру 1941 године смештена партизанска болница на коју су слуге окупатора — четници, у зору 8 новембра 1941 године, извршили разбојнички напад и на свиреп начин убили неколико рањених и болесних партизанских бораца и особље болнице, а преживеле после мучења, предали Немцима; Општински одбор СУБНОР-а Горњи Милановац.

Водовод који се наводи у спомен-плочи односи се на изворску воду која је доведена у средиште насеља где су подигнуте и две јавне чесме из којих се водоснабдевање обављало до пре петнаестак година. Пут је изграђен од Такова до Савинца. Матковић се посебно ангажовао у изградњи моста на Дичини на што указује постављена плоча. Са натписом „Мост бана Матковића“ она је на приступу мосту са леве обале. Овај мост, на бетонско-каменим стубовима са дрвеним пречагама, асфалтиран је пре неколико година када је завршено и увођење водовода за цело насеље.

У 1935. години Д. М а т к о в и ћ је изградио и свој летњиковач у Савинцу. У њему је боравио нарочито током лета. Његово здање, у преосталим годинама међуратног периода, је било прва и једина викенд кућа, савремено обликована. У Савинцу су се убрзо населили и Станкићи (две куће) и Ристовићи (1 к) те је пре другог светског рата у Савинцу било 5 стално настањених кућа.

*

У социјалистичкој Југославији развој термализма и туризма Савинца опредељују: један прелазни период, две развојне и савремена фаза. Прелазни период односи се на етапу 1946—1953, прва фаза раздобље 1953—1976 а друга 1976—1982. године. Од 1982. г. отпочела је савремена, најзначајнија, фаза развитка.

Од 1946. до 1953. год. Савинац је био углавном познат по својим ранијим функцијама: термалној, култној, транзитној и екскурзионој. Од 1953—1954. год. у ђачкој трепезарији били су смештени ученици из Суботице, који су, у пратњи својих родитеља стално упослених у предузећу „Север“, летовали у Савинцу. Касније су летовања ђака основних школа бивала ређа, а последњих година сасвим су престала.

У времену 1961—1965. год. комунална служба Општине Г. Милановац вршила је надзор над изградњом стамбених и других објеката у Савинцу, да се не би угрозио природни амбијент. Урбанистички план Савинца је урађен по угледу на данска пољопривредна насеља. У њему је предвиђено да економско двориште захвата 13 ари код мештана. Међутим, примена ГУП-а Савинца није дословно спроведена, јер се није поштовало коришћење у њему предвиђених зелених површина. Током 1960—1963. год., средствима Савинчана у организацији Месне заједнице Савинац, у центру насеља грађен је Дом културе. Ова још недовршена зграда била је најпре замишљена као „Спомен-дом“ у коме су два одељења била предвиђена за „Музеј Савинца“. За темеље и део фасаде камен је допремљен из Брусничког каменолома, а цигла је печена у Савинцу. Када је 1963. год. покривена зграда престала је изградња, појавише због недостатка новчаних средстава и радне снаге са одласком омладине у град. Од 1966., у наредној деценији, ову двоспратну грађевину више радних организација из Панчева, Београда и Г. Милановца намеравахе да преуреду у одмаралиште за своје раднике, али то још није реализовано.

У првој поратној фази развоја термализма и туризма, у Савинцу је саграђена, 1963. године, и прва викенд кућа **Б о ж и д р а Ђ о р ђ е в и ћ а** из Београда. Тиме је Савинац отпочео оформљавати и своју функцију викенд пребивалишта. Током двадесетогодишњег периода (1963—1982), увећавало се интересовање за куповину уситњено парцелизованог земљишта, које је било власништво мештана. У том времену, изградњом кућа за одмор и рекреацију, у Савинцу је уобличена викенд насебина.

Целокупно насеље је постало приступачније са побољашним саобраћајним везама. У 1969. год. пресвучен је асфалтом дотадашњи макадам кроз Савинац у дужини од 1,6 км и то од Шаранске раскрснице до каменолома недалеко од Савиначке цркве. Током јесени 1972. год. извршено је асфалтирање пута (2,5 км) од овог каменолома до центра доњег дела села Такова, па је тако Савинац преко савременог пута повезан за регионалну саобраћајницу Г. Милановац — Беришићи — Г. Бањани.

Од 1976. године, у другој развојној фази, отпочело је и регулисање и моделовање приобаља на десној страни Дичине. До тада приступ извору Млачац био је стежан, јер се воденички јаз прелазио преко брвна. Године 1980. горњомилановачки адвокат **М и л у т и н М и л о в а н о в и ћ**, у сагласности са месном заједницом, на отоци Млачца, изградио је отворени термални проточни базен (4 м x 1,8 м x 0,5—0,7 м) на обали Дичине за слободну употребу.

Савремену, најзначајнију, фазу развоја Савинца означава утемељавање боравишног туризма. Тиме се Савинац уврстио у функционално поливалентне, комплексније, термалне рекреативе СР Србије.

Од 1982. године неколико савиначких, стално настањених, домаћинстава своје опремљене собе изнајмљују гостима за дужи или краћи боравак у туристичком насељу.

У најновије време годишња посета Савинца од неколико хиљада туриста, знатно се увећава. У летње, спарне дане на Савинцу је много света, па се стиче утисак да је четвртина Г. Милановца дошла у Савинац не само да се рекреира већ и да лековиту воду захвати и понесе са собом, колима или аутобусом.

У 1982. год. Самоуправна интересна заједница за основно обрађивање из Г. Милановца уложила је новчана средства у уређење и реновирање ђачке трпезарије. Затим, почетком 1984. год., Радна заједница „Дечје новине“ из Г. Милановца показала је своју заинтересованост за трпезарију ради употребе за обедовање ђака у преподневној или поподневној посети Савинцу. Ученици основних школа који би као гости „Дечјих новина“ боравили у Савинцу могли би разгледати и мали „Зоо врт“ који би требало да се оформи. Досада је одрешен само простор где би требало да буде лоциран „Зоо врт“.

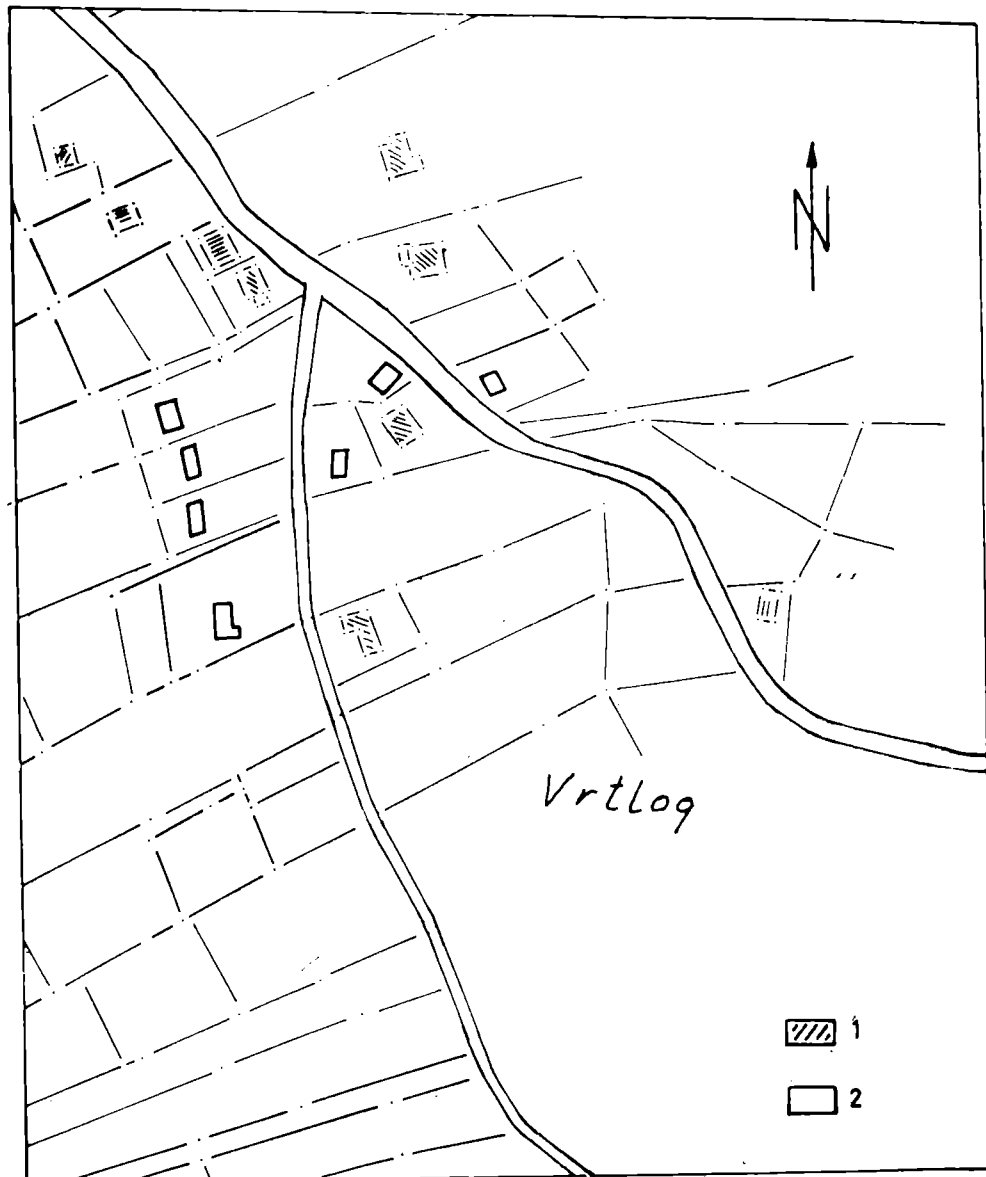
У Савинцу, у другој половини 1984. год., било је стално настањених 21 домаћинства. Према нашем испитивању, настањено становништво чине: 1. Станкићи (2 домаћ. са 7 чланова), Ристовићи (4 домаћинства са 15 чланова), Вуловићи (1 домаћинство са 5 чланова), Милетићи (1 домаћинство са 6 чланова), Миловановићи (3 домаћинства са 10 чланова), Гајловићи (1 домаћинство са 2 члана), Живановићи (2 домаћинства са 7 чланова), Барилић (1 домаћинство са 1 чланом) Јелићи (2 домаћинства са 7 чланова), Маркељићи (1 домаћинство са 3 члана), Милановићи (1 домаћинство са 3 члана) и Петровићи (2 домаћинства са 5 чланова). По томе је у Савинцу стално настањено 21 домаћинство са 71 становником.

У Савинцу постоје две продавнице мешовите робе и самостална гостионица „Излет“ Милије — Миће Петровића. Угоститељска радња је у средишту насеља, а отворена је 1980. године. До гостионице подигнута је монтажна продавница Трговинске радне организације „Пролетер“ из Г. Милановца. У њој се продаје прехранбена роба и нешто текстила. Продавница Земљорадничке задруге за пољопривредну производњу „Озремица“ из Бершића, снабдевана је широким асортиманом мешовите индустријске робе и грађевинског материјала. Ова Задруга има у Савинцу и своју Откупну станицу и врши откуп свих врста стоке и пољопривредних производа индивидуалних произвођача.

Као што је речено, високовредна животна средина и приступачне цене грађевинског земљишта у Савинцу, у амбијенту обогаћеном значајним појавама термоминералних вода и културноисторијском баштином, привлачиле су становништво градских насеља да гради куће за одмор и рекреацију.

По попису од 1971. године на атару Шарана било је само 4 стана за одмор и рекреацију, од чега три једноодељна, са електричном струјом, изграђена до 1971.⁶³ После 1971. отпочела је знатнија изградња викендица и већ 1975. године у Савинцу је више цркве било петнаестак кућа, од чега три власника из Београда. По подацима Одељења за приходе СО Г. Милановац из друге половине 1981. год. у савиначком простору било је 75 изграђених викенд кућа. Многе од њих

саграђене су унутар и по ивици села Шарана, 1,5 км удаљеног од Савинца, те је у Савиначком туристичком насељу било ситуирано у ствари знатно мање викендица.

Сл. 3. Размештај кућа за одмор и рекреацију у источном делу атара Савинца. 1. Објекти изграђени до 1976. г., 2. Објекти подигнути од 1976—1984. године (Размера 1:2500; Урађено са плана Општинске Геодетске Управе Г. Милановац)

Према најновијим, прецизним, подацима Управе прихода СО Горњи Милановац и подробној провери на терену, утврђено је да у Савиначкој викенд насеобини има 50 викенд кућа, које се налазе у власништву 56 појединаца (Таб. 1).

Таб. 1. Број власника викенд кућа у Савинцу према месту сталног боравка за период 1973—1984. године

Место	Власници викенд кућа	
	Број	%
Београд	30	53,57
Горњи Милановац	15	26,78
Чачак	5	8,93
Иностранство	4	7,14
Загреб	1	1,79
Крагујевац	1	1,79

Из табеле 1. види се да је највише (30 или 53,57%) власника викенд кућа стално настањено у Београду, затим у Горњем Милановцу (15 са 26,78%). Ти власници су заступљени укупно преко 2/3 (45 или 80,35%) од свих власника викенд кућа у савиначкој викенд насеобини. Од осталих у Чачку стално борави 5 (8,93%), а у иностранству (3. Немачка 2, Алжир и Француска по један) 4 (7,14%), што је интересантна појава за овакву категорију власништва некретнина. Са 1,79% заступљен је по један власник са сталним боравком у Загребу односно у Крагујевцу.

Као и у неколиким другим викенд насељима, у Шумадији и шире у Србији, и у Савинцу постоје зграде за одмор и рекреацију саграђене у двовласништву. Оне су размештене у средишњем делу. Над једном викендицом власници су: Драгољуб и Маринко Дамњановић, Душан и Богдан Баралић, Божидар и Драгољуб Миловановић, Милан и Војислав Јелић, Лазар Маркељић и Бранко Живановић и Гордана и Зорица Маркељић.

Изграђене скупине викенд кућа сконцентрисане су углавном у четири савиначка потеса (Таб. 2).

Таб. 2. Просторна дистрибуција скупина викенд кућа у Савинцу у 1984. години

Потеси (Скупине в. кућа)	Викенд куће	
	Број	%
„Главица“	8	16,00
„Дичиште“	9	18,00
„Росуља“	5	10,00
„Савинац“	20	56,00
Савиначка викенд насеобина	50	100,00

Према дистрибуцији зграда за одмор и рекреацију, са стањем из средине 1984. год., у савиначком простору више од половине (56%) је у средишњем делу Савинца, односно на истоименом потесу. Скупина од 9 (18%) изграђена је на левој страни Дичине, у потесу „Дичиште“. Затим следе викенд куће (8 или 16%) лоциране нешто више Цркве савиначке, односно у потесу „Глзвица“. Најмање (5 или 10%) викендица је размештено у приобаљу десне стране водотока Дичине, у потесу „Росуља“.

Зграде за одмор и рекреацију у Савинцу су већином снабдевене водом, електриком и септичким јамама. Овим зградама прилази се аутомобилом што је врло погодно за власнике и њихове породице.

Осим два базена (браће Јелић и браће Миловановић) која су у окућју њихових викендица саграђена до 1981. године, у савиначком викенд насељу још два су обзидана у потесу „Дичиште“. Они су у окућјима Михајла Јовичића и Радмила Маркељића из Г. Милановца. Истих су димензија (3,5 м ширина, 5,0 м дужина и 2,5 м дубина), а сараније изграђеним базенима представљају ређе примере индивидуалних рекреативно-купалишних објеката у Србији, јер постоје још само на неколиким местима у Србији (нпр. Гроцка).

Базени за купање у окућју изражавају рекреативни туризам високог стандарда, али су, нарочито браће Јелић родом из Шарана, доступни за купање и другим викендашима особито у спарне летње дане.

Како је савиначко викенд насеље просторно понајвише уобличено у најновије време, оно представља младо одмаралишно насеље. То је нова насеобинска скупина у географској средини Шумадије и наше земље уопште.

З А К Л У Ч А К

Општи значај Савинца произилази, као и неких других термалних рекреатива Србије, из природних особености, посебних амбијенталних погодаба и антропогених садржаја високовредне географске средине. Са успостављањем нових саобраћајних веза и односа осавремењеним путевима, тај се значај у свему увећава.

У југозападној Шумадији, минерални извори Савинца, у области Такова, су у горњомилановачко-љишкој термалној зони Шумадијске балнеотермалне регије.⁶⁴

У пространом разбијеном изворишту сложене издани Савинца у морфохидролошкој типологији, према појавним одликама, извори припадају категорији: гасних узлазних, пукотинских, дисперзних млазних, збијених изданских и подводних термалних извора. Ова систематизација савиначког изворишта доприноси разрешавању регионалне проблематике хидротермализма и њеној апликацији.

Савинац је већ оформио систем важнијих туристичких функција. Шире је познат по термално-лечилишној функцији слободног здравственог туризма, а затим термално-култној, рекреативно-туристичкој, излетничкој и екскурзионој функцији. Све више истиче се и својим значајем за боравишни туризам.

Као полифункционални и супрафункционални термални рекреатив, Савинац представља знаменито место. Он припада подручјима са израженим елементима природних и радом створених вредности као јединствене целине, задовољавајући и образовне, естетске, научне и васпитне потребе радних људи, грађана и друштвене заједнице.⁵⁵

С обзиром да се све више траже мања туристичка места, јер је боравак у њима пријатнији, Савинац као „знаменито место“ са издашним термалним изворима стварне лековитости и раритетним термалним морфохидролошких појавама у атрактивном амбијенту, обogaћи вањем садржаја боравка, увећава свој општи значај и за годишње одморски туризам. У том погледу завршетак вишенаменске зграде у насеобинском центру оближњег Такова је важно остварење. Нова страна грађевина допадљиве архитектуре имаће пошту, телефонску централу, трафостаницу и друге просторије, а Савинац ће добити телефонску везу.

Завршетком савременог пута преко Семедража, Савинац ће постати изразитије туристичко исходиште. Прстежно кружним асфалтним путем на релацији Савинац — Семедраж — Бања Млаковац, врло позната по својој лековитости, Горњи Милановац, са одласком осавремењеним путем до нове Сврачковачке Бање (660 м н. в.) у подгорини Рудника, овај туристички правац биће врло привлачан. Савинац ће и од Ибарске магистралне, у истој 1985. години, постати лако приступачан. Од центра Г. Милановца путно растојање износи 7,450 км, односно скоро је упола мање од растојања (13,5 км) Савинца од центра Г. Милановца преко Срчаника и доњег дела насеља Такова. Кружним путем Г. Милановац — Срчаник — Таково — Савинац — Шарани — Семедраж — Млаковац — Г. Милановац са скраћеним растојањем, услед завршетка семедрашке деонице, износи свега 20,750 км, што је од изразитог значаја за туристичка кретања према Савиначком туристичком насељу.

У предстојећем комплексном уређењу Савинца, на основама савременог урбанистичког плана, Савинац — „прва туристичка нада“, горњомилановачке општине — добиће и „статус правог туристичког места“,⁶⁶ а у догледно време постаће и туристичко средиште.

Н А П О М Е Н Е

1. Т. Јанчић: *Mogućnosti primene geofizičkih metoda ispitivanja u rejonim sa pojavama termomineralnih voda* (Radovi Instituta za geološko-rudarska istraživanja i ispitivanja nuklearnih i drugih mineralnih sirovina, Sv. 8, Beograd, 1973) 186.

2. М. Илић: *Geologija gornjomilanovačkog terciarnog basena i okolnih formacija* (Vesnik Zavoda za geološka i geofizička istraživanja, Ser. A, Knj. XIX, Beograd, 1961) 135.

3. Б. Миловановић: *Антимонитска лежишта Црног Врха и Такова* (Зборник радова Геолошког и Рударског факултета 1952, Београд, 1952) 100.

4. З. Ј. Максимовић: *Резултати геолошко-минералошког испитивања терена у пределу села Такова и Семедража, с нарочитим обзиром на производе хидротермалне активности и појаве хидросиликата никла* (Зборник радова САН XXII, Геолошки институт, Књ. 3, Београд, 1952) 38.

5. V. Vujanović i M. Teofilović: *Banjske i mineralne vode Srbije* (Gornji Milanovac, 1983) 86; V. Vujanović, M. Teofilović i M. Arsenijević: *Regionalna proučavanja mineralnih voda i banja u Srbiji i A. P. Vojvodini i njihove osnovne geološke, geohemijske i genetske karakteristike* (Radovi Instituta za geološko-rudarska istraživanja i ispitivanja nuklearnih i drugih mineralnih sirovina, Sv. 7, Beograd, 1971) 117, 119.

6. М. Вукашиновић: *Карта сеизмичке регионализације СР Србије, Размера 1:500.000* (Сеизмолошки завод СРС, Београд, 1973). Детаљније М. Костић и И. Б. Поповић: *Бањске воде и бање у околини Горњег Милановца* (Географски годишњак бр. 18, Крагујевац, 1982) 54.

7. М. С. Филиповић: *Таково* (Срп. етнограф. зборник LXXV, Насеља и порекло становништва, Књ. 37, САН, Београд, 1960) 6, 104, 174; Уп. С. Зарић: *Горњи Милановац и његов здравствено-климатски и туристички значај („Како боље и дуже живети“, „Научна књига“, Београд, 1972) 148.*

8. Vid. D. B. Colić: *Privoda SR Srbije i njene osobenosti kao osnova za razvoj turizma* (Zaštita prirode, Br. 29—30, Beograd, 1965) 157—158.

9. Ур. М. М. Komatina: *Hidrogeologija Šumadije* (Расправе Завода за геолошка и геопхизичка истраживања XVII, Београд, 1976) 41.

10. Р. Илић: *Хидролошки рејони СР Србије* (Гласник Срп. географ. друштва, Св. LXIII, Бр. 2, Београд, 1983) 104.

11. С. Зарић, Горњи Милановац и његов здравствено-климатски и туристички значај, с. 141.

12. Ур. V. Ćirić — P. Rakočević: *Pojave termalnih i mineralnih voda na području G. Milanovca (SR Srbija)*, (Zbornik radova 1. jugoslovenskog simpozijuma o hidrogeologiji i inženjerskoj geologiji u Hercegovini 4—8 V 1971., Књ. 1, Београд, 1971) 47

13. V. Vujanović i M. Teofilović: *Problemi geohemije i geneze mineralnih voda Srbije* (Radovi Geoinstituta, Књ. 14, Београд, 1980) 128—129.

14. В. Вујановић, М. Теофиловић и Ј. Нативић: *Геохемија и генеза термоминералне воде Лештана код Београда*, Са освртом на сличност са „Паланачким кисељаком“ (Гласник Природњачког музеја, Сер. А, Књ. 34, Београд, 1979) 86.

15. М. Костић и И. Б. Поповић, *Бањске воде и бање у околини Горњег Милановца*, с. 58.

16. Ж. Мартиновић и М. Костић: *О раритетним природним термалним извориштима у СР Србији* (Из Зборника X јубиларног Конгреса географа Југославије, Београд, 1977) 390—391; Вид. и М. Костић: *О функционалитету термалних токова у Србији* (Зборник радова Географског института „Јован Цвијих“ Књ. 34, Београд, 1982) 166—167.

17. М. Костић и И. Б. Поповић, *Бањске воде и бање у околини Горњег Милановца*, с. 58.

18. В. Вујановић и М. Теофиловић, *Бањске и минералне воде Србије*, с. 88.

19. М. Арсенијевић: *Prethodno saopštenje o sadržaju mikroelemenata u izvorima Savinac i Brđani (G. Milanovac)*, (Radovi Instituta za geološko-rudarska istraživanja i ispitivanja nuklearnih i drugih mineralnih sirovina, Br. 6, Beograd, 1969) 341.

20. Исти: *Нови начин постављања релативних граничних садржаја микроелемената при именовану минералних вода* (Гласник Природњачког музеја у Београду, Сер. А, књ. 29, Београд, 1974) 117; Исти: *О новом начину именованја минералних вода помоћу релативних садржаја микроелемената* (Записници Срп. геолог. др. за 1974. годину, Београд, 1975) 90.

21. В. Вујановић и М. Теофиловић, *Бањске и минералне воде Србије*, с. 86, 88.

22. Исто, с. 88.

23. Ђ. Ж. Јовановић: *Улога и значај олигоелемената у структури исхране човека* (Зборник радова Економског факултета унив. у Нишу, Год. XI, Ниш, 1973) 285—286.

24. С. Зарић, Горњи Милановац и његов здравствено-климатски и туристички значај, с. 129—130, 134, 136—137.

25. Исто, с. 132.

26. Исто, с. 133—134.
27. М. Костић и И. Б. Поповић, Бањске воде и бање у околини Горњег Милановца, с. 60.
28. Б. Јовановић и Ч. Домазет: *Дентротопоними околине Смедерева* (Гласник Природњачког музеја у Београду, Сер. Б. Књ. 33, Београд, 1978) 40.
29. Ур. V. Kolić: *Uticaј šume na filtraciju prizemnog sloја vazduha* (Zbornik referata sa savetovanja »Meteorološki, hidrološki i biometeorološki aspekti загађености vazduha, vode i tla« Ohrid, 17—19. мај 1977, Књ. I, Savezni Hidrometeorološki завод, Београд, 1978) 165, 168.
30. Вид. *Велике могућности за развој ловства у околини Горњег Милановца* („Таковске новине — Таковски грм“ од 28. септембра 1984) 12.
31. *Службени гласник СРС, Бр. 28 од 21. јула 1983.* (Год. XXXIX, Бр. 28, 21 јул 1983., Београд) 1408—9.
32. Уп. Ђ. Чомић: *Естетска димензија туризма* („Теорија и пракса туризма“ — Гласник Одсека за туризмолонке науке ПМФ 1/1984, Београд) 13.
33. Д. Дукић: *Перспективе у коришћењу и заштити површинских водних ресурса Југославије* (Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ Књ. 32, Београд, 1980) 174.
34. Т. Marković: *Ribolovne vode Srbije* (Београд, 1962) 178.
35. Исто, с. 178.
36. „Таковске новине“ од 2. августа 1984. (Горњи Милановац) 4.
37. *Zaštićena prirodna baština Jugoslavije, Popis, Sv. IIb* (Београд, septembar 1978) 884.
38. Н. Пешић — Максимовић: *Заштита споменика народне културе и стваралаштва у Србији*, Проблеми и перспективе (Гласник Етнографског института САНУ, Књ. XXX, Београд, 1981) 81, 83.
39. Љ. Н. Вукашиновић: *Успомена са Савинца* (Београд, 1901) цит. по М. С. Филиповићу, Таковци, с. 247.
40. Вид. М. Костић и И. Б. Поповић, Бањске воде и бање у околини Горњег Милановца, с. 61.
41. Вид. М. Костић: *О ишчезлим бањама у поречју Ђетиње* (Гласник Срп. географ. друштва, Св. LIV, Бр. 2, Београд, 1974) 76.
42. Н. Радојичић: *Свети Сава* (Годишњица Николе Чушића, Књ. XLIV, Београд, 1935) 47—48.
43. Ј. Шкриванић: *Име светог Саве у топономастици српских земаља* (Свети Сава, Споменица поводом осамстогодишњице рођења 1175—1975, Београд, 1974) 367.
44. Р. Станић: *Савинац — задужбина Обреновића* („Наша прошлост“, Бр. 1—2/1967, Историјски архив Краљево) 78—80.
45. Т. Р. Ђорђевић: *Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815—1839)*, (Срп. етнограф. зборник XXXVII, Насеља и порекло становништва, Књ. 22, СКА, Београд — Земун, 1926) 587.
46. Л. Павловић: *Култовни лица код Срба и Македонаца*, Историјско-етнографска расправа (Пос. изд. Народног музеја Смедерево. Књ. 1, Смедерево, 1965) 63.
47. Р. Станић, Савинац — задужбина Обреновића, с. 85—86.
48. Исти: *Иконостас цркве у Савинцу* (Зборник радова Народног музеја у Чачку, Књ. IV, Чачак, 1973) 8.
49. Уп. А. Тодоровић: *Градска и селска средина и туризам* (Економика, Год. XXVI, Бр. 1, Ниш, 1979) 57.
50. М. С. Филиповић: *Родовске трпезе, колибе или собранице* (Гласник Земљаског музеја у Сарајеву, Нова серија 1949—1950, Св. IV—V, Сарајево, 1950) 95—96.
51. Исто, с. 96, 99.
52. Исто, с. 100.
53. Б. Ђирић: *Чардаци у Савинцу* („Наша прошлост“, Бр. 1—2, Историјски архив Краљево, Краљево, 1967) 74—76.
54. В. С. Караџић: *Почетак описанија Српски намастира. IX. Савинац* (Даница за годину 1826, Сабрана дела Вука Караџића, Књ. VIII, Београд, 1969) 50.
55. М. Ђ. Милићевић: *Кнежевина Србија* (Београд, 1876) 308, 318—319.

56. М. С. Филиповић, Таковци, с. 213.
 57. Исто, с. 214.
 58. М. Милошевић — Бревинац: *Две белешке* (Гласник Етнографског института САНУ, Књ. XXV, Београд, 1976) 194.
 59. М. С. Филиповић, Таковци, с. 145.
 60. S. Kulišić: *Stara slovenska religija u svijetlu novijih istraživanja posebno balkanoloških* (Djela, Knj. LVI, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 3, Akademija nauka i umjetnosti В и Н, Sarajevo, 1979) 227.
 61. М. С. Филиповић: О „варошицама” у селима (Гласник Срп. географ. друштва, Св. XXIX, Београд, 1949) 36.
 62. С. Р. Ковачевић: *Летопис Цркве Савиначке (1889—1907)*, (рукопис, Савинац, 1919) 33.
 63. *Попис становништва и станова 1971.*, Станови за одмор и рекреацију (Резултати по насељима и општинама, Књ. VI, СЗС, Београд, 1973) 78.
 64. О детаљној термалногеографској регионализацији са суседним областима, видети М. Костић и И. Б. Поповић, Бањске воде и бање у околини Горњег Милановца, с. 66.
 65. Уп. Закон о заштити културних добара (Службени гласник СР Србије, Год. XXXII, Бр. 28, Београд, 14. јул 1977) чл. 6, 38.
 66. Уп. Б. Ј.: *Приступити уређењу Савинца* („Таковске новине”, Год. XVIII, Бр. 551 од 5. VIII 1982) 6.

НАПОМЕНА: Конкретне податке са терена, који нису директно цитирани, ставили су на употребу предустреливо: Милутин Миловановић, адвокат у Горњем Милановцу, Драгољуб Солујић, уопштен у „Културном центру” из Г. Милановца, Душан Вучићевић, референт шумарства Шумске секције у Г. Милановцу, Вера Станковић, запослена у Геодетској управи СО Г. Милановац, Остоја Станкић, пословођа продавнице „Пролетер” у Савинцу и Богољуб Вуловић, парох Цркве Савиначке. Коаутор И. Б. Поповић (1981., 1982. и 1984) се свим именованим и на овом месту најлепше захваљује.

R é s u m é

MIHAJLO KOSTIĆ
 IVAN B. POPOVIĆ

SAVINAC

Une contribution à l'étude des stations thermales récréatives

L'agglomération touristique de Savinac, dans la région de Takovo, située au fond du bassin érosif-tectonique homonyme, est éloigné de 13 km de la ville de Gornji Milanovac et de 135 km de Belgrade.

Dans le bassin de réception fracturé, à quantités d'eau abondantes, les nappes d'eau complexes, les hypothermes d'eau minérale (t. 19—21° C) apparaissent sur la faille qui passe à travers les calcaires triasiques. Elles jaillissent à côté du cours d'eau de la Dičina et dans son lit. Une source de rareté qui se trouve dans une marmite de géants tout proche. Dans la typologie morphohydrologique, d'après les caractères de manifestation, les sources thermales naturelles appartiennent aux catégories: sources thermales gazeuses ascendantes, de fissures, de dispersion à jet, comprimées de nappe, et immergées.

La composition chimique est caractérisée par de nombreux macro- et microéléments. Ces thermes (de 721 à 746 mg/l) ont été rangés parmi les eaux minérales à caesium. Ils sont légèrement radio-actifs. Dans le tourisme sanitaire libre, on traite différentes maladies (de l'estomac, rhumatiques, etc.).

Les avantages particuliers que présente l'ambiance de la contrée montagneuse de Savinac dans un milieu de vie de haute valeur sont les conditions climatiques favorables du climat modéré, la végétation des forêts et des prairies. Le thermalisme et le climatisme réunis sont importants aussi pour la récréation psycho-physique.

Savinac a formé récemment le système de fonctions touristiques majeures. Il est vastement connu pour ses fonctions thermales et sanitaires, thermo-culturelles, récréatives-touristiques et excursionnistes.

L'église de St Sava, fondation du prince Miloš, datant de l'année 1819 et autres monuments importants de culture font de Savinac une localité renommée. Par sa force de gravitation la fonction culturelle-éducative de Savinac dépasse considérablement les limites de la Šumadija. Par cette fonction et par son importance générale Savinac se distingue déjà aussi comme une agglomération touristique polyfonctionnelle et suprafonctionnelle.

A Savinac ont été construites jusqu'ici 50 maisons pour le repos et la récréation. Dans les terres de certains propriétaires de ces maisons il y a aussi des piscines de bain. Parmi ces propriétaires il y en a aussi de Belgrade.

Dans l'aménagement complexe prochain de Savinac, qui sera basé sur un plan d'urbanisme contemporain, avec l'enrichissement du contenu des séjours et les communications améliorées, cette station thermique et récréative nouvelle de la Šumadija se développera en un centre de tourisme moderne.

ТАБ. I

Фот. 1. — Термоминерални извор „Млачац“ у Савинцу. Извориште је под раседним одсеком на десној страни реке Дичине (Снимљено октобра 1975; клише М. Костић)

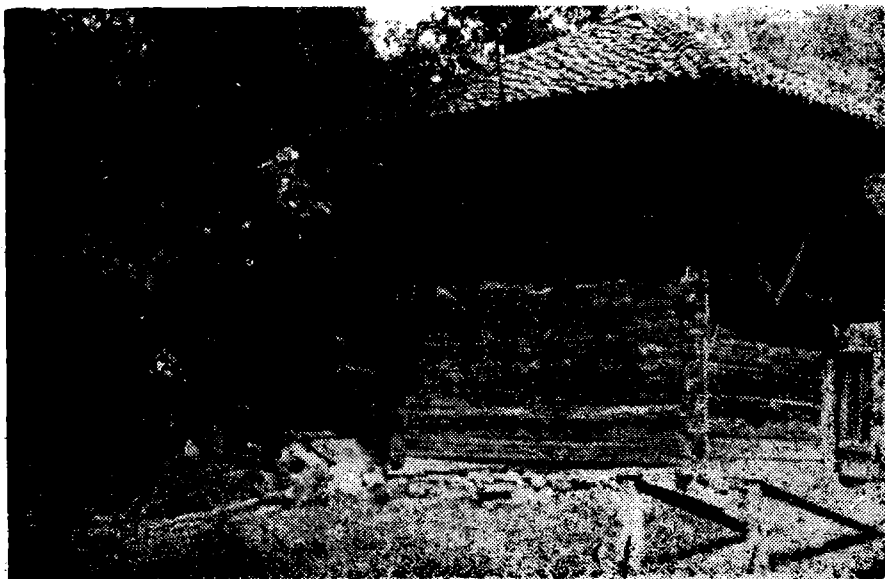

Фот. 2. — Термално извориште „Савинац“ у Савинцу. У близном циновском лонцу, на силификованој кречњачкој избочини у водотоку Дичине, избијају термоминерални извори из два вертикална отвора (Снимио: октобра 1975. М. Костић)

ТАБ. II

Фот. 3. — Изглед Савинца код савиначког бука. На десној обали Дичине проточни термални базен. У позадини, на терасираном приобаљу „викенд“ кућа горњомилановчанина М. Миловановића (Снимио: 22. VI 1982. М. Костић)

Фот. 4. — Чардак у Савинцу. Овај објекат народне фолклорне архитектуре подигнут је покрај савиначке цркве око 1860. године (Снимио: 12. VIII 1981. И. Б. Поповић)

ТАБ. III

Фот. 5. — Средишњи део Савинца са викенд зградама и стално настањеним кућама. Аграрне површине у првом и шумски реверир Главнице у другом плану.
(Снимио: 20. IX 1984. И. Б. Поповић)

Фот. 6. — Спољашњи изглед реновиране „трпезарије“. Испред бочног зида делимично руинирана чесма, изидана напоредо са овим здањем 1933. године.
(Снимио: 27. IX 1984. И. Б. Поповић)

ТАБ. IV

Фот. 7. — Скупина викенд кућа у младопошумљеном и затрављеном потесу „Главица“ недалеко од центра Савинача. (Снимио: 20. IX 1984. И. Б. Поповић)

Фот. 8. — Низ викенд кућа на урављеном терену потеса „Дичиште“ наблизо Савиначке цркве. У предњем плану физиономија окућја са базеном горњо-милановчанина Михајла Јовичића (Снимио: 27. IX 1984. И. Б. Поповић)